

Új megközelítés az 1918–1919-es forradalmak hadseregszervezésének vizsgálatához*

Az 1918–1919. évi forradalmak centenáriuma megjelent munkák között valósággal üdítő jelenség Révész Tamás könyve. Túl azon, hogy nagy és részben először felhasznált forrásanyag alapján alaposan, de mégis tömören ismerteti tárgyát, és követésre méltó, hogy a szerző kilépett a pozitív vagy negatív megközelítések és az ezekkel járó, ma már igazán felesleges viták és cáfolatok sokáig megkerülhetetlen és unalmas köréből; egyszerűen a tényeket vizsgálja és ismerteti, úgy, ahogy voltak. Természetes lenne ez a napi politikához nem kötődő témánál, de bizony elhatározás és önuralom kellett ahhoz, hogy csak minimális mértékben utaljon a tendenciózus beállítások torzításaira. Remélhetjük, hogy ez már egy új, fiatal történésznemzedék felszabadulása az előítéletek és „pártos” megközelítések egymást ismétlő-cáfoló végtelen köréből. Ha a publicisztikában még gyakran találkozunk is képtelen állításokkal az őstörténettől a közelmúltig, s nem is csak a hivatalos sajtóban, a tudományos történetírásból talán lassan kiszorulnak a politikavezérelt ferdtések.

Révész a tényekből, számadatokból indul ki, negligálva mind az erőltetett hibakeresést, mind az eredményeknek a politika vívmányaként ábrázolását. Erre utal már a cím is, megkérdőjelezve a tendenciózus beállítást, mintha a forradalmi hadügyminisz-

* Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2019. 289 p.

ter, Linder ezredes hírhedt november 2-i beszéde oka lett volna a hadseregszervezés gyenge eredményének. A súlyos sebesüléstől, leépüléstől mértéktelen italozásba menekülő Linder önként lemondott az erejét meghaladó miniszterségről, de utóda, a nála sokkal alkalmasabb Bartha alezredes sem tudott csodát tenni, amint az ő utóda, Böhm Vilmos népszerű szociáldemokrata szakszervezeti vezető sem. A szerény eredmény megfelelt a realitásoknak, különösen jobb eredményt más háborúvesztes országok sem értek el. A német haderő jobban együtt maradt, de a győztesek elleni revansra még sokáig nem vállalkozott.

A legtöbb korábbi munkától eltérően a szerző behatóan foglalkozik a forradalmi karhatalom, a Nemzetőrség sikerével, amely már novemberben százezres nagyságrendet ért el, noha ugyanaz a kormány szervezte, amely a hadsereget. A felhozott összehasonlító példák igazolják, hogy a forradalmak kezdeti szakaszában más országokban is hasonlóak voltak az arányok, Ausztriától Oroszorszáig, aminthogy azonos volt a különbség oka is. A leszerelt katonák készséggel vállalkoztak a rend fenntartására, a fenyegető anarchia letörésére szűkebb pátriájukban, de új háborút nem akartak. Kedvelt érvük volt: most harcoljanak azok, akik a háború alatt fel voltak mentve. Révész jól vonja meg a mozgósítható rétegek körét. Eszerint a puszta propaganda nem sokat ért – ott lehetett eredményt elérni, ahol valamilyen csoportkohézió volt megfogható: így az együtt maradt alakulatok, a szakszervezetek, helyi közösségek. A tényt, hogy a parasztság nehezen volt elérhető, érdekesen támasztja alá az összehasonlítással Horthy szegedi hadseregszervezési kísérletével: ott is könnyebb volt elérni a városi, mint a falusi lakosságot. A szakszervezeteket leszámítva nem tulajdonít nagy jelentőséget a politikai szimpátiának; erre megint legjobb példa a hivatásos tisztikar, amelynek tagjai ott jelentkeztek a haderőbe, ahol voltak, lett légyen az vörös vagy fehér.

*Röviden cáfolja csak a propagandisztikus, politikai és egyéb jelle-
gű túlzásokat, inkább a tények erejével, mint részletes érveléssel.*
Kivételt feltétlenül indokolt esetben tesz, így a székely hadosztály
körül képződött legendairadalom vagy Balassagyarmat védelme
lokálpatrióta indíttatású túlzott kiemelése esetében.

Révész jól ismeri, és röviden ismerteti is a terjedelmes, új nem-
zetközi irodalmat, főleg ott, ahol bizonyító erejű összevetésre
nyílik alkalom, ahol az általános tendenciák jól kimutathatók.
(A bőséges nyugati irodalomban talán jobban eligazodik, mint a
nehezen áttekinthető orosz irodalomban, amely ma is bővelkedik
meredek ellentmondásokban. Így átveszi azt a hamis állítást,
hogy a bolsevikok a háttérország katonái körében népszerűbbek
lettek volna, mint a frontokon. Ellenkezőleg: az 1917. decemberi
alkotmányozó gyűlési választásokon a bolsevikok jobb arányt
értek el a békére vágyó frontkatonáknál, mint akár a szakmun-
kások között.)

A historiográfiai bevezetésnél természetesen rámutat a for-
radalmi eseményeket kiszínező, eltúlzó tendenciára, főleg az öt-
venes évek irodalmában, kiemel néhány riktó példát. Itt talán
jobban figyelembe vehette volna az akkori cenzurális viszonyo-
kat, amennyiben az egyes munkák és szerzők közti eltéréseért
nem mindig a szerző okolható. A Hadtörténeti Intézet munka-
társa, vagy a helytörténeti munka szerzője sokszor jobban ki-
volt téve a formailag persze nem létező cenzúrának, mint példá-
ul az, akinek könyvét az Akadémiai Kiadó, vagy akár a Kiadói
Főigazgatóságtól független pártkiadó (Szikra, Kossuth) adta ki.
Nem ismeri a kitűnő Fogarassy László speciálisan hátrányos
helyzetét, mikor őt hozza példának arra, hogy a hetvenes évek-
ben megjelenhettek „a korábbinál jóval kiegyensúlyozottabb ír-
ások” (37.). Fogarassyt nem érdekelték a korlátozások, mivel nem
számított céhbeli történésznek, üzemi könyvtáros volt Pozsony
mellett, az ő írásai eleve csak olyan múzeumi évkönyvekben, he-
lyi lapokban jelenhettek meg, ahol pártolói nem léptek fel vele
szemben a szokásos „pártos” követelményekkel, amelyeket ő be-
sem tartott volna.

Ugyanott erőltetett leegyszerűsítés, hogy az 1919. májusi moz-
gósítást a kádári „aki nincs ellenünk, az velünk van” szellemében

méltattuk volna. A hatvanas években enyhült a sztálinizmusra jellemző ideológiai nyomás, már nem kellett minden vezérkari tisztet potenciális árulónak tekinteni. A kádári vezetés közönye az ideológia iránt pedig gyakran kedvezett a társadalomtudományok művelőinek. Igaz, az ilyen szimplifikálás Révésznel csak egy-két kivételes esetben fordul elő.

Ezzel szemben *a korábbi irodalomnál tényszerűbben mutatja be a parasztság és katonaság lázongását 1918-ban*, dokumentálva, hogy ezek a forradalmi mozgalmak nem a forradalom napján kezdődtek, novemberben csak csúcspontjukat érték el. A dezerálás már 1918 nyarán olyan mérvű volt, hogy a harcoló ezredek nagy fokú létszámcsökkenéséhez vezetett, s a haderőnek már nemcsak az ellenség, hanem az alkalmas erdős-hegyes vidékeken szerveződő „zöld káder” ellen is jelentős erőt kellett bevetnie. A háború utolsó heteiben már sok megmaradt ezred is megtagadta a harcot az ellenség ellen.

Cáfolva a két világháború közötti öngazoló parancsnoki emlékezéseket, amelyek azt bizonygatják, hogy szerzőik rendben vezették haza egységüket, s azokat csak az itthoni anarchia vagy éppen a hazafiatlan forradalmi kormányzat bomlasztotta fel, Révész beható forráskritikával arra az eredményre jut, hogy 1918 novemberében a katonák egynegyede tért haza Magyarországra zárt rendben (59.), a többiek egyedül vagy kisebb csoportokban, vasúti szerelvények hiányában többnyire gyalogosan tudtak hazavergődni. Nagy részüket már az ausztriai, szlovéniai hatóságok lefegyverezték, sokszor kifosztották. Bár a balkáni haderő nem nézett akkora nehézségekkel szembe, mint az olasz fronton harcoló vagy az oroszországi megszálló csapatok, többségük a fegyverszünet napjára önkényesen hazatért. (Érdekes lenne, ha valaki összevetné a legnagyobb hengegők állításait a vasútállomások stb. idézett napi jelentéseivel.) A vasutat megterhelte a több százezer pánikszzerűen hazatérő Magyarországon őrzött ellenséges hadifogoly is. Szétestek az itthon állomásozó alakulatok is.

Révész összefoglalóan megállapítja: „a két világháború közötti jobboldali emlékezetirodalom állításai az osztrák-magyar hadsereg alapvetően intakt állapotáról [a háború végén] aligha tűnnek meggyőzőnek”. Valójában: „Az osztrák-magyar csapatok

a forradalmak kitörésekor [...] szinte mindenhol katasztrófális állapotban voltak.” (86.)

A könyv részletesen és valóságghűen ismerteti a forradalom első napjainak atrocitásait, bár ezekről ilyen vagy olyan beállításban már sokat írtak. Ami itt viszonylag új, az a kiegyenlítettségre, objektivitásra törekvés. Megállapítása szerint a magyar vidékeken a helyzet november 10–14. között „kezdt jobbra fordulni”. A nemzetiségi vidékeken ezzel ellentétes tendencia érvényesült. A „rendbontások” sűrűségét két jól áttekinthető térkép-vázlattal érzékelteti.

A munka érdekességei közé tartozik, hogy szerzője – mint a további fejezetekben – már az összeomláskor is nagy jelentőséget tulajdonít a csoportkohézióknak. Szerinte ahol a hazatérés viszonylag rendezetten sikerült, az sem annyira a befolyásukat, parancsadási képességüket elvesztő hadosztály- vagy ezredparancsnokok érdeme volt, mint az olyan csapattiszteké, sőt altiszteké, akik a katonáikkal éveken át együtt élve és szenvedve bizalmukat meg tudták szerezni. Őket segítette az a felismerés, hogy könnyebb kisebb csapatban továbbutazni, mint akár nagyobb (ezred-) kötelékben, akár egyedül.

Mint erre már utaltam, Révész részletesen ismerteti a hírhedt november 2-i Linder-beszéd elhangzásának körülményeit, s ezen túl a Károlyi-kormány és hadügyminisztériuma próbálkozásait az első napokban az önálló magyar hadsereg létrehozására. (Hiszen ilyen addig nem volt, a magyar Honvédelmi Minisztérium igen korlátozott hatáskörrel rendelkezett.)

Révész természetesnek tartja, hogy a forradalmi Hadügyminisztérium az első hetekben a megszűnt „közös” Hadügyminisztérium által korábban kidolgozott leszerelési tervezetet vette elő, s más esetekben is támaszkodott a régi adminisztráció előkészületeire, bár a forradalmi helyzet megkövetelte korrekciókkal. Hiszen a dualizmus pártjainak alig voltak katonai szakértői, tehát programjai sem, a katonai kérdések az uralkodó kompetenciájába tartoztak. Így Friedrich novemberi hadseregszervezési rendelete, amely 1919 februárjáig érvényben maradt, alapjában a hadvezetés, illetve Szurmay honvédelmi miniszter forradalom előtti tervein alapult, több más kezdeti rendelkezéssel együtt.

„Tulajdonképpen nem várt módon azt mondhatjuk – állapítja meg Révész –, hogy a Károlyi-kormány katonapolitikája a gyakorlatban jóval »konzervatívabb« volt, mint például Ausztriában, ahol a szociáldemokraták már november elejétől megkezdték a saját néphadseregük, a Volkswehr felállítását.” (171.) A magyar szociáldemokraták csak december közepe felé tették meg „baloldali fordulatukat” a katonapolitikában, bünbakként megbuktatva az ellenforradalmi előkészületekkel vádolt Barthát.

Bartha egész életútja bizonyítja, hogy végig hű maradt az őszirózsás forradalom republikánus és demokratikus elveihez, a forradalmi katonatanácsok vezetői mégis a régi rendhez ragaszkodó vezérkari tisztet látták benne, s mint ellenforradalmárt buktatták meg, noha nem volt az, s ezt Révész is megerősíti, csak a katonatanácsokat nem tudta beilleszteni a katonai fegyelemről alkotott képébe. Utóda, Festetics Sándor gróf az ő elképzelését vette át, csak erőszakos természetének megfelelő türelmetlenséggel, tehát őt is megbuktatták. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Festetics sem akart „ellenforradalmat”, de későbbi, a nyilas pártokig vezető pályája árnyékot vetett nemcsak az ő, de Bartha későbbi megítélésére is.)

Valódi megoldást Böhm Vilmos januárban történt hadügyminiszteri kinevezése jelentett. Böhm szakított az addigi sikertelen elképzeléssel, amely a legfiatalabb öt korosztályra akart alapozni, s a szakszervezetekre támaszkodva önkéntes zsoldos hadsereg felállítását rendelte el 1919 februárjában. Egyben megfelelő profi államtitkárt talált Stromfeld Aurél vezérkari ezredes személyében, s a szociáldemokrata párt támogatásával megvédte a seregbe jelentkező hivatásos tiszteket a katonatanácsok kormánybiztosa, a pacifista Pogány József tisztoगतási szenvedélyétől. Átütő sikert Böhm szervezése sem érhetett el márciusig, de jó alapokról indult el, s az eredmény már a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében jelentkezett – változatlanul Böhm és Stromfeld vezetésével.

Különösen sikeres, mint arra már utaltam, a nemzetőrséggel foglalkozó rész. A Károlyi-kormány felkarolta a már a forradalom másnapján – nemzetőrség, népőrség, polgárőrség és más neven – spontán megalakult helyi önvédelmi fegyveres alakulato-

kat. A kormány november 3-án felhívásban üdvözölte ezeket, és felszólította azokat a községeket, ahol még nem volt ilyen, hogy kövessék a példájukat. November 12-én kormányrendelet jelent meg, amely szabályozta volna a nemzetőrségek szervezését. Bár a valóságban sokfelé eltértek a rendeletről, ezt a forradalmi viszonyok között a kormány sem kifogásolta. A főszerepet a kormány az önkéntes nemzetőrségnek szánta, amelynek kormánybiztosa a népszerű és öntevékeny Fényes László demokrata riporter lett, felügyeletüket a kerületi katonai parancsnokságokra bízták.

A lényeg, hogy a helyi nemzetőrségeknek nemcsak fegyverviselési, de fegyverhasználati joguk is volt, fegyveres fellépésüket szükség esetén bejelentés, engedély nélkül is végrehajthatták. Nemzetőr lehetett minden önként jelentkező, 22 évesnél idősebb férfi, de 18 éven aluli diák is. Felszerelés, fegyver mellett zsoldot is kaptak: ezt először napi 30 koronában állapították meg, ami zavart okozott, mert magasabb volt az átlagos munkabérenél, ezért néhány nappal később 10 koronára, a katonaság napi zsoldjára csökkentették.

A helyi nemzetőrség parancsnokának általában katonatisztet akartak kinevezni, de a fő szempont az volt, hogy ismert személy legyen, akinek tekintélye biztosította a fegyelmet. A sikeres működést az is segítette, hogy nem törekedtek központi túlszervezésre. Így a csendőrség általában feloszlott a fenyegető közhangulat miatt, de ahol az őrsparancsnok elfogadott, népszerű volt, ott maga lett a nemzetőrség parancsnoka. Ahol a hazatérő katonák erre hajlandók voltak, saját parancsnokaikkal maguk alakították meg a nemzetőrséget, máshol viszont a nemzetőrség fő feladata a hazatérő katonák lefegyverzése volt. Alakultak román és más nemzetiségű külön nemzetőrségek is, amelyek a forradalom első heteiben többnyire együttműködtek a rendfenntartásban a magyarokkal. A leszerelt katonák és diákok mellett az ipari vidékeken a nemzetőrség zömét a szervezett munkások képezték.

A szerző a terjedelem adta keretek között részletesen ismerteti a nemzetőrség összetételének és gyakorlatának sokféleségét. A MÁV alakította meg a fontos vasúti nemzetőrséget, mivel a fosztozatók fő célpontja volt a vasút. Sajátos szint képviseltek

a hazatért magyar tengerészek által megalakított, igen ütőképes tengerész nemzetőrsegek. Volt, ahol a helyi önkéntes tűzoltóság alakította meg a nemzetőrséget. Ellentétben a hadseregszervezés nehézségeivel, december elsején százezres nagyságrendűre tették hivatalosan a nemzetőrsegek létszámát – akár valamivel többen is lehettek. Területi megoszlásukat szemléletes térkép mutatja be. Miután decemberben nagyjából helyreállt a forradalom rendje, s a honvédelem feladatai kerültek előtérbe, a kormány a nemzetőrsegek leépítésére törekedett, de egységes program nélkül.

Révész nem foglalkozik azzal, hogy megállapítsa a nemzetőrsegek rendcsinálása halálos áldozatainak számát, ami nem is lenne könnyű, de hiányérzetet kelt az olvasóban, mivel az irodalom kisebb atrocitásoknak is nagy figyelmet szentel, főleg ha ezek részletezését, kiszínezését politikai célra lehet felhasználni. Nehéz különválasztani a nemzetőrsegek és egyes, hatékonyan működő katonai parancsnokságok vagy éppen a közigazgatás akcióit. Ismereteim szerint a novemberi rendcsinálások halottainak száma megközelítette az ezret; ezen belül azonban jelentős lehetett a katonai parancsnokságok alakulatainak részesedése, sőt helyenként a csendőrségé, vagy az olyan spontán tisztí különítményeké, mint a szabolcsi Szentgáli-különítmény, az erdélyi Acélgárda stb. Leghatékonyabb Bartha alezredes, a temesvári hadtest parancsnokságát átvevő vezérkari főnöke, aki jóval több mint százötven fosztogatót végeztetett ki. Ennek bizony része lehetett abban, hogy az „erélyes” Bartha került az „erélytelen” Linder helyére.

A *Vörös Hadsereggel* körülbelül olyan terjedelemben foglalkozik, mint a Népköztársaság hadseregével, ez is mutatja a munka kiegyensúlyozott, aránytartó voltát. Elismeri a Tanácsköztársaság toborzásának sikerét; hiszen május közepéig sikerült megduplázni a tényleges létszámot (60 ezer – 120 ezer). Ezzel egyben cáfolja a hatvanas-hetvenes évek irodalmának túlzásait. Az olyan elterjedt okoskodásokkal nem is igen foglalkozik, hogy ha folytatják a földosztást, akkor a parasztság fegyvert ragad. Csupán a tényt hangsúlyozza, hogy a toborzás és a június elején megkísérelt sorozás, a sorkötelezettség elrendelése „legkevésbé a parasztság körében volt eredményes” (224.). A szubjektív

megközelítésekkel szemben (sokáig a kommunista irodalomban is az elkövetett „hibákat” állították előtérbe, a szociáldemokrata memoárokról nem is szólva): az elértnél nagyobb arányú mozgósítás lényegi akadályja az alkalmas emberanyag kimerülése. Július elején pedig már bekövetkezik a valós létszám csökkenése. Itt és korábban is joggal utal a jelentett és valós létszám közti eltérésekre; épp ezért a történész nem hagyatkozhat az írásos dokumentumokra, amennyire lehetséges, meg kell próbálkozni más források kritikus felhasználásával.

Nem tekinti feladatának az állásfoglalást a máig sem csituló vitában, mennyiben volt kommunista a Kommün, vagy milyen volt az arány a vezetésben kommunisták és szociáldemokraták között, csak mellékesen utal arra: a magyar kommunisták „ugyanis »csak« egy koalíciós kormányt tudtak megalakítani, ahol számos kulcspozíciót át kellett engedniük a szociáldemokratáknak” (178.). Hozzátenném: a pozíciók elosztásában ugyan történt néhány nap után némi korrekció a kommunisták javára, ez azonban érdemben nem változtatott az erőviszonyokon, mint Révész írja „az igazán jelentős kérdésekben továbbra is a szociáldemokraták álláspontja volt a meghatározó” (179.). A szerző helyesen emeli ki: Pogány a kommunisták nagy részével szemben eredményesen ragaszkodott a toborzott hadsereg koncepciójához, vagyis a Népköztársaság gyakorlatának folytatásához. Igaz, hogy június elején megkísérelték a sorozást (orosz mintára), de eredménytelenül. Itt megjegyezném: Révész a terjedelmi korlátoknak és módszerének megfelelően lehetőleg nem foglalkozik a katonai vezetők jellemzésével, de miután Pogány sokat szerepel, legalább megcáfolhatta volna az elterjedt tévedést, hogy Pogány valami titkos kapcsolatban állt volna a kommunistákkal. Hiszen még a forradalmak bukása után is nehezen szánta el magát a KP-hoz való csatlakozásra.

Miután a közölt adatokból úgyis következik, csak lábjegyzetben cáfolja az irodalom szándékos aránytalanságait „a vörös terrorral kapcsolatban korábban elterjedt túlzó adatokat” (289.). Érdekesen elemzi viszont, hogyan jelentkezik a Tanácsköztársaság propagandájában együtt az osztályharcos, a világförradalomban bízó internacionalista frazeológia a határok

védelmének irreális, de népszerű jelszavával, sőt az ellenséges román és arab (utóbbiak a francia megszállók gyarmati katonái) megszállók nacionalista szidalmazásával.

A júliusi tiszai offenzíva elkerülhetetlen sikertelenségével csak röviden foglalkozik, aminthogy röviden hasonlítja csak össze a Vörös Hadsereg létszámcsökkenését Horthy igen mérsékelt sikerű szegedi hadseregszervezési kísérletének létszámviszonyaival. Horthy hadserege főleg tisztekből és hivatásos altisztekből állt – tehát a Vörös Hadsereget elhagyó katonák nem mentek át Szegedre. Sőt a tisztek közül is kevesen, Horthy ez irányú agitációja sikertelen maradt.

Ha Révész a tisztikar belső viszonyait olyan részletesen elemezné, mint a vöröskatonák összetételét, a tisztikar viszonylagos kitartását, ami nyilván csak keveseknél következett szocialista szimpátiákból, adódna itt egy kérdés. A kétségtelenül irreális és bukásra ítélt tiszai offenzíva elhatározását talán nem csak a forradalmi csodavárás vagy az elkeseredés okozta, hanem az a kimondatlan szempont is: mit tesz a tisztikar, ha a Vörös Hadsereg nem harcol tovább, ha kivár a Tisza vonalán? Nem áll-e akkor a tisztikar egy része már ekkor a maga szempontjából logikusan Horthy vagy esetleg Lehár táborába?

A szép kiállítású kötet jó stílusát, a szerkesztést is csak dicsérni lehet. Előfordul ugyan néhány nyomdahiba, kisebb nyelvtani hiba is. Az bizonyára csak elírás, hogy a vöröskatonák *napi* 450 korona zsoldot kaptak volna (valójában *havi* 450 koronát, bizonyos pótlékokkal) (189.). Nem tudni, miért nevezi Haubrich Józsefet *fiatal* népbiztosnak, hiszen jó néhány nála fiatalabb népbiztos volt; ez a fiatalság ideje. Hogy Zerkovitz Béla színészként szerepel, csak azt mutatja, hogy a szerző nem operettrajongó.

Summa summarum: Révész Tamás könyve jó, ígéretes befejezése a forradalmi év centenáriuma irodalmának.

Hajdu Tibor